

Həsən Bəy Zərdabi və milli mətbuat günü

Anar İsgəndər
millət vəkili

Tarix fakültəsinin tələbəsi olanda Zərdabini bizə tədris etmirdilər. Bizə elə gəlirdi ki, Zərdabi qəzet nəşr etdiyi üçün onu jurnalistika və filologiya fakültəsinin tələbələri öyrənməlidirlər.

İllər ötdü. Universitetdə Tarixşünaslıq fənninin tədrisinə başladım. Çətinliklə də olsa, fənnin proqramında dəyişiklik edə bildim. Sovet tarixşünaslığından dörd mühazirəni kəsib Azərbaycan tarixşünaslığına verdik. İlk mühazirə Abbasqulu ağa Bakıxanov və onun "Gülüstanı-İrəm" əsərinə həsr olundu. Hiss elədim ki, tələbələr mühazirədən razı qaldılar. Ürəyimdə mərhum filosof, prof. Ənvər Əhmədova dualar etdim. İki il onun yanında olmasaydım və əsərlərini oxumasaydım, Bakıxanovu bu dərəcədə tanıya bilməzdim. Prof. Ənvər Əhmədov sovet dönməndə Bakıxanovu bizə dürüst və sağlam düşüncə ilə təqdim edən ilk tədqiqatçımızdır.

İkinci mühazirəni Azərbaycan maarifçi-demokratların nümayəndəsi Axundzadəyə həsr etdim. Mühazirənin ən maraqlı yeri 18-ci əsr fransız maarifçiləri ilə Mirzə Fətəlinin müqayisəsi oldu.

Dərs ilinin birinci semestrini Azərbaycan tarixşünaslığına həsr olunan iki mühazirə ilə başa vurdu.

Dərs ilinin ikinci semestrinin başlanmasına iki ay qalırdı. Üçüncü mühazirənin kimə həsr olunması ilə bağlı tərəddüdlərim var idi. 19-cu əsrin ikinci yarısı - 20-ci əsrin əvvəllərinin görkəmli

tədqiqatçısı, prof. Xeyrulla Məmmədovdan məsləhət istədim. Çox sərt şəkildə: "Azərbaycan tarixində və ədəbiyyatında Həsən bəydən uca zirvə yoxdur. Biz ədəbiyyatçıları məcbur ediblər ki, onun bütün fəaliyyətini "Əkinçi" qəzeti ilə məhdudlaşdıraraq. Siz tarixçilər də Zərdabidən qaçırsınız. Əslində, Həsən bəy ədəbiyyatçılardan daha çox tarixçilərin tədqiqat mövzusu." "

Beləliklə, Həsən bəy Zərdabinin tədqiqinə başladım.

Həsən bəyi öyrəndikcə onunla fəxr edir, digər tərəfdən təəssüf edirdim ki, bu böyük dahi diqqətdən kənardadır. Həsən bəyi öyrəndikcə tələbələrimə aşağıdakıları çatdırırdım:

Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının ilk qaranquşu Həsən bəy olub.

Böyük rus tarixçisi Solovoy Moskva Dövlət Universitetinin rektoru olanda Həsən bəy də həmin ali məktəbin tələbəsi idi.

Tarixdə çox az tələbəyə nəşib olur ki, rektor tələbə-sindən nəyi isə öyrənsin. Solovoyov Şərqlə, o cümlədən, İslamla bağlı bilmək istediklərini Həsən bəydən soruşurdu. Üstəlik, böyük rus tarixçisinin qızı da Həsən bəyə vurulmuşdu. İllər öteçək, Həsən bəy nəcəbətli Hənifə xanım ilə ailə quracaq, günlərin birində Hənifə xanım soruşacaq: "Bəy, niyə rektorun qızı ilə evlənmədin?" Bəyin cavabı təqribən belə olacaq: "Mən xristian qızı ilə evlənsəydim xalqım məni başa düşməzdi. Xalqıma xidmət etmək üçün Vətənimdə olmalıydım".

Həsən bəy dindar idi. Sovet dönmənin materialist ideologiyası Həsən bəyi heç vaxt təbliğ etməzdi və etmədi də. Amma Zərdabidən imtina da edə bilmədi. Ona görə bu dahi şəxsiyyətin fəaliyyətini 56 sayı işıq üzünə gətirən "Əkinçi" ilə məhdudlaşdırdı.

Həsən bəy nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, heç bir çar məmurunun qabağında əyilmədi, kimdən nə isə ummadı. Tiflis torpaq palatasının işçisi, Bakı quberniya idarəsində və Qubada dairə məhkəməsinin katibi olanda şəxsiyyətini aşağılamaq üçün işdən çıxmaq haqqında ərizə-

yə üstünlük verdi. Qubad gecə yarısı bir namərdin atdığı güllə mərdlik etdi. Güllə Həsən bəyin başından bir az yuxarı - divara dəydi.

Həsən bəy Azərbaycanda milli şüurun və vətənpərvərlik hissinin təbliğində əvəzsiz xidməti olan şəxsiyyətdir. Qoca Axundzadə rus-tatar məktəbi deyəndə, gənc Həsən bəy türk-tatar məktəbi istəyirdi.

Həsən bəy bütün ömrü boyu xalqın maariflənməsi üçün mücadilə edib.

Həsən bəy müsəlman şagirdləri üçün yardım cəmiyyəti təsis etdi. Azərbayca-

nın qəzalarını dolaşaraq şagirdlərin təhsil alması üçün pul topladı. Heç kimin edə bilməyəcəyini etdi-mənzilində pansionat açdı, azərbaycanlı uşaqlara bu pansionatda dərs keçir, onların dəftərqələmini alır, hətta geyiminə də köməklik göstərirdi. Fransalı jurnalistin yazdığı kimi, gözümlə gördüyümü yazsam belə, mənə inanmazlar, çünki Həsən bəyin və həyat yoldaşının elədiklərini heç bir avropalı etmir və edə bilmir.

Həsən bəy böyük şəxsiyyət olub. 19-20-ci əsrin əvvəllərində Millət üçün etdiklərini ortaya qoyanda onunla müqayisə oluna biləcək kimsə yoxdur.

"Əkinçi" haqqında kifayət qədər yazılıb. Sovet dönməndə həm qəzetdən, həm də müəllifdən xəsisliklə yazırdılar.

Hələ onu demirəm ki, çoxları düzgün yazılmayıb.

"Əkinçi" 1875-ci il iyulun 22-də həyata vəsiqə aldı, 1877-ci il sentyabrın 29-da isə nəşri dayandırıldı. Həsən bəy

qəzetin nəşrinə başlamaq üçün nə qədər qapılar döydü, çar məmurlarının və erməni düşmənçiliyinin müqaviməti ilə qarşılaşdı. Amma əyilmədi, yolundan dönmədi. Qəzetin cəmi 56 sayı işıq üzünə gördü. Həsən bəy qəzet bağlananda məyus olsa da, yay oxundan çıxmışdı. Cənubi Qafqazda sayca hamıdan çox olan azərbaycanlıların imzası da "Əkinçi"nin timsalında göründü. Həsən bəy Rus-Osmanlı müharibəsinə münasibətdə rus təəbbəsi sayılsa da, Osmanlı tərəfini müdafiə etdi.

Ermənilərin torpaq iddialarına qarşı ilk etirazlar "Əkinçi"də yer alıb. Bu kəskin yazıların müəllifi Həsən bəy Zərdabi idi.

"Əkinçi"ni bağlamaq üçün ermənilər Bakıya yeni təyin olunan qubernatordan məharətlə istifadə etdilər. Erməni millətçi dairələri Həsən bəyi Bakıdan uzaqlaşdırmaq üçün hər cür sövdələşməyə getdilər. Həsən bəy Bakı gimnaziya müəllimliyindən istefa verməyə məcbur edildi, amma təklif olunan Stavropola getmədi. Düz 16 il doğulduğu Zərdabda yaşadı.

Həsən bəy 1907-ci il noyabrın 28-də 70 yaşında vəfat etdi. Bakı öz tarixində ilk dəfə Həsən bəyi son mənzilə yola salmaq üçün insan selinin şahidi oldu. Azərbaycanda bütün xalqın sevgisini qazanan ilk şəxs Həsən bəy Zərdabi olmuşdur.

Bir tərəfdən dünyanı bürüyən Covid-19, bir tərəfdən də Tovuz istiqamətində düşmənlə ağır döyüşlərdə verdiyimiz şəhidlər 22 iyulla bağlı ürək qızdıran yazı yazmağıma imkan vermədi.

Əslində, Həsən bəy Azərbaycan uğrunda şəhid olanların birincisidir. Onun arzuladığı müstəqil dövlət 23 ay şərəflə yaşadı, amma yağı düşmən güclü çıxdı. 70 illik sovet dönməndə meydan "Pravda" və digərlərinin idi, "Əkinçi"yə yer yox idi.

Yenidən müstəqilliyə qovuşmağımız bizə Milli Mətbuat Günü bəxş etdi. Yəni Həsən bəyi bizə qayıtdı. Qayıtdığın gün mübarək olsun, Ustadımız - Həsən bəy Zərdabi!